

СЪМЪРСЕТ МОЪМ

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО ИМАШЕ СЪВЕСТИ

УИЛЯМ СЪМЪРСЕТ МОЪМ

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО ИМАШЕ СЪВЕСТИ

W. Somerset Maugham

Collected Short Stories of W. Somerset Maugham, (1951)

© Цв. Стоянов, Ал. Стефанов, Елмира Великова – превод

© Димитър Стоянов – Димò – художествено оформление на корицата

© Издателство ЕРА, София, 2018

ISBN 978-954-389-458-1

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО ИМАШЕ СЪВЕЕСТ

Сен Лоран дьо Марони е красиво местенце. Чисто и подредено. Има си община и съдебна палата, с които много градове във Франция биха се гордели. Улиците са широки, а красивите дървета, наредени по протежението им, хвърлят благодатна сянка. Къщите приличат на току-що боядисани. Много от тях са сгъшени в малки градинки, а в градинките има палмови дървета; там каната се перчи с ярките си цветове, а кротонът¹ със своето разнообразие; навсякъде са избуяли виолетови или червени бугенвиллии, а елегантният хибискус предлага пищните си цветове с почти изкуствена небрежност. Сен Лоран дьо Марони е център на френските каторжни селища в Гвиана и на стотина метра от кея, на който слизате при пристигане, се намира голямата порта на затворническия лагер.

Тези малки, красиви къщи сред тропическите си градини са предназначени за чиновниците от затвора, а улиците са чисти и подредени, защото не липсват каторжници, които да ги поддържат в това състояние. Веднъж се разхождах с един случаен познат и минахме покрай младеж с кръгла сламена шапка и затворническа униформа на розови и бели райета, който стоеше край пътя с мотика в ръка. Не вършеше нищо.

– Защо не работите? – попита го спътникът ми.

Мъжът повдигна презрително рамене.

– Вижте тези треви там – отвърна той. – Имам на разположение двацет години, за да ги очистя.

Сен Лоран дьо Марони съществува заради групата затворнически лагери, на които е център.

Цялата му търговия зависи от тях; магазините му, собственост на китайци, са там, за да задоволяват нуждите на надзирателите, лекарите и многобройните чиновници, които са свързани с каторжническите селища. Улиците са тихи и пусати. Често можете да срещнете каторжник с чанта под мишница, той изпълнява някаква административна длъжност; или друг с кошница, той пък е прислужник в нечий дом. Понякога застигате малка група, водена от надзирател; често ги виждате да вървят към затвора или да излизат от него, без никой да ги пази. Портите на затвора са отворени през целия ден и затворниците свободно влизат и излизат през тях. Онези, които не са в затворническа униформа, вероятно са освободени и осъдени да прекарват няколко години в колонията и понеже не могат да си намерят работа, гладуват и се пропиват, наливайки се с евтиния силен ром, наречен „тафия“.

В Сен Лоран дьо Марони има хотел и аз се хранех там. Скоро опознах по лице редовните посетители. Те влизаха, сядаша – всеки на своята масичка – изяждаха мълчаливо храната си и излизаха. Съдържателката на хотела беше цветнокожа, а мъжът, с когото живееше, бивш каторжник, беше единственият келнер. Губернаторът на колонията, чийто дом беше в Кайена, бе предоставил на мое разположение собственото си бунгало и аз спях там. За бунгалото се грижеше един стар арабин; той беше ревностен мохамеданин и в определени часове на деня го чувах да чете молитвите си. Комендантът на затвора бе прикрепил към мен един друг затворник, който оправяше леглото ми, разтребваше стаите и изпълняваше поръченията ми.

И двамата излежаваха доживотни присъди за убийство; комендантът ми каза, че мога да имам пълно доверие в тях; бяха честни и можех да оставя на открито каквото и да е без ни най-малък риск. Но няма да скрия от читателя, че когато си лягах вечер, заключвах вратата и залоствах капачите на прозорците. Това беше глупаво, без съмнение, но пък спях по-спокойно.

Бях дошъл с препоръчителни писма и губернаторът на каторжните селища и комендантът на затворническия лагер в Сен Лоран направиха всичко възможно моето посещение да бъде приятно и поучително. Тук няма да разправам всичко, което чух и видях. Не съм журналист. Не е моя работа да критикувам или да защитавам системата, която французите са сметнали за правилно да възприемат спрямо своите престъпници. Освен това тази система вече е отречена; скоро във Френска Гвиана ще престанат да изпращат затворници, за да страдат там от присъщите на климата

¹ Декоративното растение *Codia eum*. – Б. пр.

болести, от работата в маларичните джунгли, в които много от тях изтърпяват безименни унижения, губят всяка надежда, изгниват и умират.

Ще кажа само, че не видях физически жестокости. От друга страна, не видях и никакъв опит да се направи полезен гражданин от даден затворник след изтичане на присъдата му. Не видях да се прави каквото и да било за духовното му благосъстояние. Не чух нищо за курсове, които той може да посещава, за да повиши образованието си, нито за организирани игри, които биха могли да го развлекат. Не видях библиотека, от която да взема книги за четене, след като приключи с дневната си работа. Видях условия, които само най-силните характери биха могли да се надяват да преодолеят. Видях грубости, обричащи почти всички на апатия и отчаяние.

Всичко това няма нищо общо с мен. Напразно е човек да се измъчва от страдания, които не може да облекчи. Целта ми тук е да разкажа една история. Добре си давам сметка, че никога не знаем всичко за човешката същност. Можем да бъдем сигурни само в едно – че тя винаги ще крие някаква изненада. Когато се свързах от смущението, ужаса и изумлението, предизвикани от първото ми посещение в лагера, аз си помислих, че има някои въпроси, които представляват интерес за мен. Трябва да осведомя читателя, че три четвърти от затворниците в Сен Лоран дьо Марони са осъдени за убийство. Данните не са официални и може би преувеличавам. Всеки затворник има една малка книжка, в която са вписани престъплението му, присъдата, наказанията и всичко друго, което властите смятат за необходимо да записват; и именно от преглеждането на значителен брой такива книжки аз си съставих тази преценка. И останах потресен, когато си дадох сметка, че в Англия много, много по-голям брой от тези мъже, които виждах да работят в работилниците, да се изтягат по верандите на спалните си помещения или да се разхождат по улиците, щяха да бъдат осъдени на смърт. Открих, че те са склонни да разказват за престъплението, заради което са осъдени, и следвайки моята цел, прекарах почти цял ден да разпитвам за любовните убийства. Искях да зная каква точно е подбудата, която кара един мъж да убие жена си или приятелката си. Струваше ми се, че ревността и нараненото достойнство невинаги са единствената причина. Получих някои любопитни отговори и сред тях един, който според мен не беше лишен от хумор. Даде ми го един мъж, който работеше в дърводелната и бе прерязал гърлото на жена си; запитах го защо го е направил и той ми отговори с повдигане на рамене: „Липса на разбирателство“. Небрежният тон изрази още по-добре смисъла на думите му: „Не се разбирахме много добре“. Не се въздържах и отбелязах, че ако мъжете гледаха на това като достатъчен повод да убиват жените си, то смъртността сред женския пол щеше да бъде доста голяма. Но след като зададох доста въпроси на голям брой хора, стигнах до заключението, че в основата на почти всички подобни престъпления лежат икономически подбуди; те бяха убили жените или любовниците си не само от ревност, понеже са им изневерявали, а защото те по някакъв начин са засягали джоба им. Понякога изневерата на жената причинява финансова загуба и в крайна сметка това подтиква мъжа към отчаяния му акт; или сам той се нуждае от пари, за да задоволи други свои страсти, и убива, защото жертвата му пречи да разполага с тези пари само за себе си. Не правя заключение, че мъжът никога не убива жена си, защото любовта му бива отхвърлена или честта му нахвърлена, а само предлагам моите наблюдения върху тези специални случаи като любопитна черта на човешката природа. Не ще се осмеля да извлека от това някакво общо правило.

Друг цял ден прекарах, изследвайки въпроса за съвестта. Моралистите се опитват да ни убедят, че тя е един от най-мощните фактори в поведението на човека. Сега, когато разумът и състраданието са постигнали съгласие да гледат на мъките в ада като на ужасен мит, много добри хора виждат в съвестта главния фактор, който ще подтикне човешката раса по пътя на справедливостта. Шекспир ни е казал, че тя превръща всички ни в страхливци.

Романистите и драматурзите ни описват мъките, на които е подложен лошият човек; те са описали ярко страданията на гузната съвест и безсънните нощи, които тя причинява; показват ни как тя отравя всички удоволствия, докато животът стане толкова нетърпим, че разкриването и наказанието идват като нетърпеливо очаквано облекчение. Често съм се чудил до каква степен е вярно всичко това. На моралистите това им е работата – винаги трябва да поучават. Смятат, че ако повтарят нещо достатъчно често, хората ще го повярват. Склонни са да кажат, че нещо е така, когато им се иска то да бъде именно така. Казват ни, че възнаграждението за греха е смъртта; но ние много добре знаем, че това невинаги е вярно. А що се отнася до романистите и драматурзите,

то когато подхванат някоя добра тема, те я разработват, без да ги е грижа дали е в съответствие с фактите на живота. И така някои изказвания за човешката природа са станали общоизвестни и се приемат като очевидни. По същия начин в течение на векове художниците изобразяваха сенките черни и едва когато импресионистите ги погледнаха с непредубеден поглед и нарисуваха това, което са видели, ние открихме, че сенките са цветни. Понякога ми е идвало на ум, че може би съвестта е израз на висок морал и нейното влияние е силно само у хората с толкова блестящи добродетели, че едва ли биха извършили действие, за което да могат сериозно да се укорят. Общоприето е убийството да се смята за потресаващо престъпление и че именно убиецът страда повече от другите престъпници от угризения на съвестта. Накарали са ни да вярваме, че неговата жертва се явява в сънищата му сред страхотни кошмари, а споменът за ужасната му постъпка го измъчва, когато е буден. Не можех да пропусна възможността да издиря истината по този въпрос.

Нямах намерение да настоявам, ако срещна въздържаност или страдание, но не открих подобно нещо у никого от тези, с които разговарях. Някои казваха, че при подобни условия биха постъпили както и преди. Детерминисти, без сами да го знаят, те сякаш гледаха на действията си като на предопределени от съдбата, която не могат да управляват. Някои сякаш мислеха, че престъпленията им са извършени от личност, с която нямат нищо общо.

– На младини човек е глупав – казваха те с безгрижен жест или с извинителна усмивка.

Други предполагаха, че ако са знаели какво ще бъде наказанието им, сигурно са щели да се въздържат. Никой обаче не съжаляваше, че насилствено е лишил човешко същество от живот. Струваше ми се, че чувствата им към създанието, което са убили, не се различават от чувствата на професионалния касапин, прерязал гърлото на поредната свиня. Не изпитвах жалост, а по-скоро ненавист към жертвите си, защото те бяха станали причина за заточаването им в тази далечна страна.

Само у един човек открих нещо, което би могло да се нарече съвест, и неговата история е толкова забележителна, че си струва да бъде разказана. Защото в този случай, доколкото разбрах, съвестта е била подбуда за престъплението. Забелязах номера на мъжа, написан върху гърдите на розово-бялата му затворническа униформа, но съм го забравил. Това не е от значение. Името му никога не узнах. Той не ми го каза, а аз не исках да го питам. Ще го нарека Жан Шарвен.

Срещнах го при първото си посещение в лагера заедно с коменданта. Вървахме през двор, около който бяха разположени много килии. Не наказателни, а индивидуални килии, които се дават на затворници с добро поведение. Искат ги тези, които се ужасяват от безпорядъка на спалните помещения. Повечето от килиите бяха празни, защото обитателите им бяха заети с различните си занимания. Жан Шарвен работеше в своята, пишеше на една малка маса, а вратата му беше отворена. Комендантът го повика и той излезе. Погледнах в килията. В нея имаше неподвижна койка и възмръсна мрежа против комари; до леглото стоеше масичка; върху нея бяха наредени четка за бръснене и бръснач, четка за коса и две или три вехти книги. По стените висяха снимки на хора с почтен вид и картини от илюстрирани списания. Той бе седял на кревата, а масата, на която бе писал, беше покрита с листове. Приличаха на сметки. Шарвен беше красив мъж, висок, изправен и слаб, с блестящи тъмни очи и правилни черти. Най-напред забелязах, че има прекрасна, дълга, естествено къдрава тъмнокафява коса. Това веднага го отличаваше от другите затворници, чиято коса беше ниско подстригана, и то толкова неравно, че им придаваше зловещ вид. Комендантът го заговори по някакъв служебен въпрос, а когато си тръгнахме, прибави с приятелски тон:

– Виждам, че косата ти е пораснала.

Жан Шарвен се изчерви и се усмихна. Усмивката му беше момчешка и обаятелна.

– Ще мине известно време, докато си възвърне предишния вид.

Комендантът го освободи и ние продължихме нататък.